

МОДЕЛІ ІНТЕГРАЦІЇ ТЕОРЕТИЧНИХ НАДБАНЬ ПСИХОЛОГІЇ

MODELS OF INTEGRATION OF THEORETICAL ASSETS OF PSYCHOLOGY

У статті виокремлено кілька типів моделей інтеграції: моделі, що ґрунтуються на визначенні остаточного причинного пояснення, спроби побудови єдиної теорії; моделі, що спираються застосування методологічних інструментів інтеграції; плюралістично-діалогічні моделі; моделі, що ґрунтуються на інтегративному метатеоретизуванні. Охарактеризовано низку причин підвищеної уваги до інтегративного метатеоретизування. Значення метатеоретизування, специфічним предметом якого є теоретичні надбання науки, зокрема, в психології, визначається розрізненістю, суперечливістю та мінливістю психологічних знань. Наголошується на необхідності розробки інструментарію, який дав би змогу гармонізувати різні психогенетичні, психотехнічні та психотерапевтичні концепції. Метатеоретична структура має будуватися у термінах абстрактного узагальнення, спиратися на ідеальні конструкти. Фрагментація психологічної науки та практики багато в чому пов'язана з емпірично орієнтованим баченням психологічного знання. Для науки важливою є її теоретична основа, яка описує явища, пояснює їх і дозволяє обґрунтоване прогнозування. Велике значення мають концептуальні (ідеальні) моделі та методологічний інтегративний інструментарій, що розробляється на загальнонауковій основі. Психологія має багату традицію «великих» концептуальних підходів – психодинамічного, когнітивно-поведінкового, екзистенційно-гуманістичного та відповідних ідеальних конструктів. Теорії високого рівня узагальнення здатні пояснювати більше феноменів, ширшу реальність. Теорії середнього рівня грають важливу роль, забезпечуючи форми знання, близькі до конкретного емпіричного досвіду; їх слід охопити метатеоретичним інструментарієм, щоб отримати більш широку та детальну картину конкретної ділянки предметної галузі. Перспектива фасилітації інтеграційних процесів на метатеоретичному рівні можлива, зокрема, шляхом розвитку та вдосконалення інструментів інтеграції та створення загального багатовимірного теоретико-методологічного метапростору – матриці теорій.

Ключові слова: психологічне знання, метатеоретизування, інтеграція, методологічний інструментарій, психологічна наука, теорії середнього рівня, ідеальна модель, матриця теорій.

In the article, several types of integration models are distinguished: Several types of integration models are distinguished: models based on the determination of the final causal explanation, attempts to build a unified theory; models based on the application of methodological integration tools; pluralistic and dialogic models; models based on integrative metatheorizing. A number of reasons for increased attention to integrative metatheorizing are characterized. The value of metatheorizing, the specific subject of which is the theoretical acquisitions of science, in particular, in psychology, is determined by the diversity, contradictions and variability of psychological knowledge. The need to develop a toolkit that would make it possible to harmonize various psychogenetic, psychotechnical and psychotherapeutic concepts is emphasized. The metatheoretical structure should be built in terms of abstract generalization, based on ideal constructs. The fragmentation of psychological science and practice is largely related to an empirically oriented vision of psychological knowledge. For science, its theoretical basis is important, which describes the phenomena, explains them and allows reasonable forecasting. Conceptual (ideal) models and methodological integrative tools developed on a general scientific basis are of great importance. Psychology has a rich tradition of "big" conceptual approaches – psychodynamic, cognitive-behavioral, existential-humanistic and corresponding ideal constructs. Theories of a high level of generalization are able to explain more phenomena, a wider reality. Middle-level theories play an important role in providing forms of knowledge close to concrete empirical experience; they should be covered with a metatheoretical toolkit to get a broader and more detailed picture of a specific area of the subject area. The prospect of facilitating integration processes at the meta-theoretical level is possible, in particular, through the development and improvement of integration tools and the creation of a common multidimensional theoretical-methodological metaspace – the matrix of theories.

Key words: psychological knowledge, metatheorizing, integration, methodological tools, psychological science, middle-level theories, ideal model, matrix of theories.

УДК 159.9
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.51.8>

Завгородня О.В.

д.психол.н.,
провідний науковий співробітник
лабораторії методології і теорії
психології
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних
наук України

Постановка проблеми. За останнє століття психологія надзвичайно розширила свої зацікавлення, які охоплюють майже всі сфери життя. Зросли технології та досвід, специфічний для кожної галузі; відбулось певне відокремлення сфер одна від одної, у процесі спеціалізації. Сучасна психологія є сукупністю роз'єднаних галузей науки і практики з різними мовами, методами, способами поширення інформації. Діапазон визначень предмета психології коливається від вкрай суб'єктивістських, проблемних щодо верифікації, до вкрай об'єктивістських, що ведуть до редукції

і втрати специфіки психології. Це стає перепорою для розвитку психології та ефективного її використання. Важливими соціальними чинниками, що актуалізують інтеграцію психології, є глобалізація й широке включення психології в практику. Інформаційний обмін, потреби практики, необхідність розробки єдиних стандартів професії актуалізують пошуки загальнонаукового контексту психології, стимулюють як стихійні, так і цілеспрямовані інтеграційні процеси. Теоретичні надбання сучасної психології стають дедалі різноманітнішими. Все гострішою постає необхідність розробити інстру-

менти, які б дозволили узгоджувати різні психогенетичні, психотехнічні і психотерапевтичні концепції. Постає питання про наявні моделі процесу інтеграції та можливості їх реалізації.

За останнє століття психологія надзвичайно розширила коло своїх інтересів, охопивши практично всі сфери життя. Зросли технології та досвід, специфічні для кожної галузі; в процесі спеціалізації відбулося певне відокремлення сфер одна від одної. Сучасна психологія – це сукупність роз'єднаних галузей науки та практики з різними мовами, методами та способами поширення інформації. Діапазон визначень предмета психології коливається від вкрай суб'єктивних, проблематичних щодо верифікації до переважно об'єктивних, але таких, що призводять до редукції і втрати специфіки психології. Це стає перешкодою для розвитку психологічної науки та її ефективного використання. Важливими соціальними факторами, що актуалізують інтеграцію психології, є глобалізація та широке включення психології в практику. Інформаційний обмін, потреби практики, необхідність розробки єдиних стандартів професії актуалізують пошук загальнонаукового контексту психології, стимулюють як спонтанні, так і цілеспрямовані інтеграційні процеси. Теоретичні надбання сучасної психології стають все більш різноманітними. Потреба в розробці засобів, які дали б змогу узгодити різні психогенетичні, психотехнічні та психотерапевтичні концепції, стає все більш актуальною. Постає питання про наявні моделі інтеграційного процесу та можливості їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень. Для нашого дослідження важливими є праці, в яких проаналізовано проблематику інтеграції психологічного знання, зокрема, труднощі теоретичного об'єднання психологічної науки [1; 3; 4 та ін.], пропозиції різних стратегій, принципів та інструментів інтеграції [2; 4; 5; 7 та ін.], зокрема, в контексті інтегративного метатеоретизування [11; 12; 24 та ін.].

Мета дослідження – охарактеризувати наявні моделі інтеграції психологічного знання. **Методи дослідження** – аналіз дотичних до досліджуваної проблеми загальнонаукових, психологічних та інших інформаційних джерел; узагальнення, удосконалення теоретичних моделей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливими соціальними чинниками, що актуалізують інтеграцію, є глобалізація й широке включення психології в практику. Інформаційний обмін, потреби практики, необхідність розробки єдиних стандартів професії актуалізують пошуки загальнонаукового контексту психології стимулюють як стихійні, так і цілеспрямовані інтеграційні процеси. Різноманітність теоретичних надбань психології зумов-

лює необхідність окреслення сучасних моделей процесу інтеграції та можливостей їх реалізації.

Можна виокремити кілька типів моделей інтеграції:

- моделі на основі визначення остаточного причинно-наслідкового пояснення, з якого можуть походити явища, спроби побудови єдиної теорії;
- моделі на основі застосування інтеграційного інструментарію;
- плюралістично-діалогічні моделі;
- моделі на основі побудови метатеоретичної каркаса.

На думку частини авторів, інтеграція психології вимагає, щоб психологічні теорії ґрунтувалися на загальній експлікативній структурі, подібній до тої, яку мають науки зі статусом парадигми. Інтеграція розглядається як пошук та визначення єдиного остаточного причинно-наслідкового механізму. Прикладом можуть бути концепції Н. Андерсона (інформаційна інтеграційна теорія), А. Staats а (психологічний бігевіоризм).

Моделі пошуку остаточного пояснення будуються на висхідній логіці формування знань, керованій емпіричними даними, і мають два варіанти. В одних випадках пропонується шукати основний експлікативний принцип поза психологічною наукою, в інших – в межах дисципліни. Наприклад, Ліклітер і Хонікат вважають, що еволюційна теорія є відповідною експлікативною структурою, на основі якої можна будувати єдину психологію [15]. Загарія, Андо і Зеннаро підкреслюють теоретичну хиткість психології та обґрунтовують ідею еволюційної теорії як об'єднуючої основи, яка дасть змогу психології вийти за межі допарадигмального стану (статус, який характеризується конфліктами між науковими школами-конкурентами, що перешкоджає розвитку справжньої об'єднувальної парадигми). Дослідники пропонують теоретичні основи еволюційної психології як найоптимальніші для побудови об'єднувальної загальнопсихологічної метатеорії та спроби вивести психологію за межі поточного допарадигмального стану [25]. Еволюційний підхід зазвичай асоціюється з біологічним редукціонізмом і детермінізмом (погляд, що біологія і генетика є самодостатніми для пояснення психологічного функціонування, дещо залишаючи осторонь культуру та соціальне середовище). Однак згідно з аргументами авторів, еволюційний підхід вирішує звичайну діалектику природи та виховання, оскільки гени «сліпі» до того, що є «вродженим» і тим, що «набутим у навчанні»: «Ми від природи обрані бути культурними. Водночас наше культурне життя має на нас біологічний вплив; ми культурно сформовані своєю природою» [25, р. 539].

Згідно з іншими дослідниками [9 та ін.], пошук експлікативної основи (остаточного

пояснення) принципово має відбуватися в межах психології, здійснюватися через поступове розширення експлікативної здатності конкретних теорій, їх трансформацію та розширення кола явищ, для яких початкова теорія спочатку була розроблена. В психології було зроблено численні спроби розширити деякі пояснювальні ідеї, що стосуються психічних функцій, до парадигматичної *експлікативної основи* для багатьох явищ.

Є підстави для сумнівів з приводу ідеї створення єдиної теорії на основі обрання найкращої з наявних теорій і відкидання інших. Розбіжності психологічних теорій сягають своїм корінням в різне розуміння сутності предмета психології, різне визначення наукового факту. Предмет психології перевизначається в ході її розвитку; з'являються нові погляди щодо поля дослідження; накопичуються і конкурують різні підходи, що мають різні системи понять й різні сфери застосування.

Однією з моделей інтеграції є *використання методологічних інтегративних інструментів* [2; 5]. Для інтеграції різних систем понять необхідний адекватний розроблений на загальнонауковій основі методологічний інструмент. Адекватність в цьому випадку означає те, що такий інструмент повинен давати можливість несуперечливо і без втрати змісту спочатку звести інтегровані системи понять до загальних для них концептів, а потім представити їх у інтегративній поняттєвій структурі. В.О. Медінцевим запропоновано поняття дескриптивної та прескриптивної інтеграції. Дескриптивна інтеграція – системне впорядкування фундаментальних ідей та психологічних підходів на основі визнаних критеріїв. Прескриптивна інтеграція – проведення нових досліджень із використанням інтегративних інструментів, розроблених на загальнонауковій основі. Класифіковано наявні інструменти інтеграції за їх методологічними ідеями та критерієм дескриптивності / прескриптивності. Виокремлено як найперспективніші ті інструменти, за допомогою яких досягне більш широке (за галузями і дисциплінами) і ґрунтовне (за деталізацією системи понять) охоплення психологічного знання. Показано можливість інтеграції теоретичних побудов на прикладі двох незалежно розроблених теорій інтелекту. Як можна було переконатися, майже всі компоненти цих теорій поняттєво відрізняються, при тому що описують ту саму предметну область досліджень – процеси мислення, – однак віднесені до різних (термінологічно і змістовно) їх складових. Як методологічний інструмент інтеграції був використаний розроблений Г.О. Баллом і В.О. Медінцевим *Теоретико-множинний метод опису процесів* (ТМ-метод). Метод призначений для опису процесів у будь-яких предметних областях досліджень, його можливості

були продемонстровані в низці публікацій [2; 6] Було продемонстровано придатність цього методу для інтеграції систем понять в одній предметній області [5].

Б.Л. Патерсон вважає, що метою інтеграції з позицій плюралізму є не створення єдиної теорії, що пояснює всі досліджувані явища, а скоріше, інтеграція спектру альтернативних теоретичних підходів для опрацювання дослідницької перспективи, ширшої, порівняно з тою, яку може забезпечити одна узагальнювальна теорія. Кожну з психологічних теорій, що мають власний понятійний апарат, термінологію та основоположення, важливо співвіднести одну з одною, здійснити критичне порівняння, посилити чіткість, визначити можливість інтеграції [16].

Одна з найактуальніших сучасних стратегій – інтегративне метатеоретизування; важливість його в психології зумовлена фрагментованістю, суперечливістю та варіативністю психологічного знання. Якщо предметом дослідження теорій є психологічні явища, то специфічним предметом метатеоретизування є самі теорії [24]. Можна виділити кілька причин підвищеної уваги до метатеоретизування. Однією з причин є відставання психології в концептуалізації психологічного феноменології, яка стрімко змінюється, тобто створюється розбіжність між теорією і мінливими явищами. Зміни психології людини, пов'язані з культурно-цивілізаційними трансформаціями, вимагають нових концептуалізацій, понять, методів, прийомів дослідження. Будь-яка теорія є відображенням певних аспектів буття, яке будується на основі певної системи понять, тобто кожна теорія опрацьовує певну власну мову. Відповідно, ще одна причина актуалізації метатеоретизування – це розходження мов теоретизування. Причиною підвищеної уваги до метатеоретизування також є WEIRD-проблема (проблема домінування у психологічній науці дослідників з країн WEIRD, тобто країн, які характеризуються як західні, освічені, промислово розвинуті, багаті і демократичні), вплив індигенної психології, емік-підходів, постколоніальних і гендерних досліджень; зазначені студії пропонують інший ракурс аналізу психологічної феноменології, пов'язаний з відмовою від універсалізації «психології євроамериканського білого чоловіка» і охоплення дослідженням психологічної «іншості» представників постколоніальних країн, меншин, людей різної ідентичності, різних рас, етносів, культур тощо. Розвиток нових інформаційних технологій в контексті психологічних досліджень і практики також стимулює інтерес до метатеоретизування.

Психологія має багату традицію «великих» концептуальних підходів – психодинамічного, когнітивно-поведінкового, екзистенційно-гу-

маністичного та відповідних ідеальних конструктів. Концептуалізація теоретичних надбань психології має відображати зв'язки між багатьма рівнями психологічних явищ, що дає змогу уточнити визначення провідних категорій психологічної науки, вважає Г. Хенрікес. На його думку [11], інтеграція може бути досягнута лише в тому випадку, якщо психологічна наука працюватиме як узгоджено організована сукупність знань. Важливою є узгодженість і взаємозбагачення теорій особистості, теорій розвитку, психогенезу, теорій клінічної психології (теорії девіацій, деформацій, розладів). Для цього, вважає дослідник, психології необхідний метатеоретичний фундамент, заснований на визначенні базових понять дисципліни – наприклад, «розум», «Я», «поведінка». Спробою досягти цього є запропонована ним нова епістемологія, яку він назвав системою «Дерево знань» (ДЗ) [12]. Система ДЗ відображає еволюцію складності когнітивних полів різних наук, пропонує нове бачення природи знання, що складається з чотирьох рівнів (матерія, життя, розум і культура); рівні відповідають існуванню чотирьох класів створіння природи (матеріальних об'єктів, організмів, тварин і людей) і чотирьох класів наук (фізичних, біологічних, психологічних і соціальних). Система створює основу для нового погляду на психологічну науку. Г. Хенрікес використовує систему ДЗ для визначення галузі досліджень психологічної науки у відношенні до інших наук і ставить психологію між біологією та соціологією. Вчений вважає, що сумісності конкуруючих теорій (наприклад, концепцій З. Фрейда і Б.Ф. Скіннера) можна досягти за допомогою системи дистанційного зондування. Зокрема, Г. Хенрікес демонструє низку неявних припущень, які поділяють дві теорії. Наприклад, три рівні поведінкових форм Б.Ф. Скіннера демонструють чітку відповідність структурним компонентам моделі З. Фрейда – Ід, Его та Суперего. Ці поняття, у свою чергу, чітко пов'язані зі складовими сучасної біопсихосоціальної моделі. З позицій системи ДЗ психологію слід вважати розташованою між центральними ідеями Б.Ф. Скіннера (на межі психології та біології) та З. Фрейда (на межі психології та соціальних наук); це створює метатеоретичну структуру, яка може поєднати основні теоретичні перспективи психології в єдине ціле. Ідеї Б.Ф. Скіннера поєднуються з когнітивною нейронаукою, спрямованою на розуміння генезису розуму в живих істотах. Ідеї З. Фрейда важливі для розуміння еволюційних змін, які сприяли формуванню людської культури. Психологія займає місце між біологією та соціальними науками, пов'язуючи життя з розумом знизу, а розум з культурою згори. Г. Хенрікес кваліфікує свій підхід як метапарадигмальний і використовує його

в низці досліджень, зокрема, щодо інтерпретації депресії [13].

На думку ряду дослідників (С. Сальваторе [17], А. Тоомела та Дж. Валсінер [22]), фрагментація психології відображає емпірично центроване бачення наукового знання. Таке бачення призводить до представлення психологічних конструктів у тісному зв'язку з досвідом, щоб зробити їхнє значення самоочевидним. Абстрактні конструкції не визначаються на основі конкретних профілів емпіричних характеристик, однак вони є інструментом для інтерпретації емпіричних даних у багатьох областях. Абстрактні конструкції є ефективними та застосовними для концептуалізації різноманітних явищ, які дуже відрізняються один від одного з емпіричної точки зору. На думку С. Сальваторе [17; 18], щоб подолати роздробленість психології, необхідно заново відкрити, переосмислити роль ідеальних конструктів. Психологічна наука має перейти від поширеного екстенсивного методу визначення своїх понять до інтенсивного. Екстенсивне визначення ґрунтується на зв'язку конструкту з означеною частиною реальності, з конкретними емпіричними явищами; таке визначення є описом або операцією вимірювання конструкції. Екстенсивні визначення не можуть забезпечити єдине значення понять, оскільки вони не можуть уникнути залежності від емпіричного контексту. Навпаки, інтенсивне визначення складається з карти семантичних зв'язків, які конструкт підтримує з іншими конструктами в теоретичній структурі. Значення таких конструктів не полягає в посиланні на емпіричні явища – скоріше, це категорія, визначена в теорії, яка потім використовується для моделювання реальності. Такі психологічні конструкти (наприклад, гештальт і та його завершення; асиміляція, акомодация, медіація, модерація та інші) визначені на засадах і в термінах теорії. Інтенсивні визначення основних психологічних понять мають бути зроблені на високому рівні узагальнення, вони потенційно можуть забезпечити єдине значення понять, оскільки не мають залежності від емпіричного контексту [14].

Отже, метатеоретична структура має будуватися в термінах абстрактного узагальнення, спиратися на ідеальні концепти. З метою інтеграції важливо працювати з ідеальними конструктами на рівні метатеоретизування, не ігноруючи при цьому, звичайно, концепції середнього рівня, які відіграють важливу роль, забезпечуючи форми знання, близькі до конкретного емпіричного досвіду; концепції середнього рівня слід охопити метатеоретичним інструментарієм, щоб отримати ширшу та докладнішу картину конкретної предметної галузі. Ідеальні конструкти порівнюються із спостережуваною реальністю в різних досвідних

сферах. Таке співвіднесення з реальністю та забезпечення зворотного зв'язку сприяє вдосконаленню теорій високого рівня узагальнення.

Висновки з проведеного дослідження. Концептуально-теоретичне різноманіття в сучасній психології зумовлює необхідність вводити в проблемне поле науки засоби конструювання психологічного знання, схеми предметної області науки, багатовимірні моделі, здатні репрезентувати психологічну феноменологію у якнайширшому культурному контексті. Для підготовки та сприяння інтеграції, крім зазначених, необхідні методологічні інструменти для формування та вдосконалення теоретичних моделей інтеграції, прогнозування процесів її здійснення. Для психологічної науки важливою є її теоретична основа, завдяки якій можливі опис і пояснення явищ, а також обґрунтовані прогнози розвитку, змін. Охарактеризовано кілька типів теоретичних моделей інтеграції: засновані на визначенні остаточного причинного пояснення, спроби побудови єдиної теорії; моделі, що спираються на застосування методологічних інструментів інтеграції; плюралістично-діалогічні моделі; моделі, що ґрунтуються на побудові метатеоретичного каркасу. Метатеоретична структура має спиратися на ідеальні конструкції. Перспектива фасилітації інтеграційних процесів можлива шляхом розвитку та вдосконалення низки інструментів інтеграції, зокрема, створення спільного багатовимірного теоретико-методологічного метапростору – матриці теорій та обґрунтування місця в ньому різних теорій із врахуванням їх епістемологічних координат, пояснювальних можливостей, сфери застосовності, логічної послідовності положень, внутрішньої узгодженості тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балл Г.О. Раціогуманістична орієнтація в методології людинознавства: наукове видання. Київ : Видавництво ПП «СКД», 2017. 300 с.
2. Балл Г.О., Медінцев В.О. ТМ-метод в описі інтелектуальних процесів. *Теоретичні дослідження у психології. Збірник статей* / за редакцією Г.О. Балла та В.Л. Зливкова. Київ : Педагогічна думка, 2017. С. 10–25.
3. Завгородня О.В. Проблема фрагментованості психології: напрямки досліджень. *Психологічні проблеми творчості: матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції, 23 липня 2022 року* / за ред. В.О. Моляко. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2022. С. 92–101.
4. Інтегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці : монографія / за ред. Г.О. Балла. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 312 с.
5. Медінцев В.О. Варіант інтеграції теорій інтелекту. Теоретичні дослідження у психології: монографічна серія / уклад. В.О. Медінцев. Том XI. 2022. С. 2–22.
6. Медінцев В.О. Матриця культурного простору особи. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2011. Том II. Психологічна герменевтика. Випуск 7. С. 58–78.
7. Теоретико-методологічні основи інтеграції психологічного знання/ за ред. О.В. Завгородньої. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2020. 180 с.
8. Anderson, N. Unified psychology based on three laws of information integration. *Review of General Psychology*. 2013. Vol. 17(2). С. 125–132.
9. Green C. Why Psychology Isn't Unified, and Probably Never Will Be. *Review of General Psychology*. 2015. V. 19(3). P. 207–214.
10. Healy P. Toward an integrative, pluralistic psychology: On the hermeneutico-dialogical conditions of the possibility for overcoming fragmentation. *New Ideas in Psychology*. 2012. Vol. 30. . 271–280.
11. Henriques G. Achieving a unified clinical science requires a metatheoretical solution: Comment on Melchert (2016). *The American psychologist*, 2017. 72(4): 393–394. DOI: 10.1037/amp0000143.
12. Henriques G. Evolving from methodological to conceptual unification. *Review of General Psychology*. 2013. Vol. 17. P. 168–173. DOI: 10.1037/a0032929.
13. Henriques G. R. Depression: Disease or behavioral shutdown mechanism? *Journal of Science and Health Policy*. 2000. Vol. 1. P. 152–165.
14. Kazdin, A. (2008). Unity: Psychology's immunity booster. *Monitor on Psychology*. URL: <https://www.apa.org/monitor/2008/03/pc>.
15. Lickliter, R., & Honeycutt, H. A developmental evolutionary framework for psychology. *Review of General Psychology*. 2013 17, 184–189.
16. Paterson B. Pluralism. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. L. : Sage Publications, 2008. P. 633–637.
17. Salvatore, S. The formalization of cultural psychology. Reasons and functions. *Integrative Psychological and Behavioral Science*. 2017. 51(1), 1–13. DOI 10.1007/s12124-016-9366-2.
18. Salvatore, S., Ando', A., Andrisano Ruggieri, R., Bucci, F., Cordella, B., Freda, M. F., Lombardo, C., Lo Coco, G., Novara, C., Petito, A., Schimmenti, A., Vegni, E., Venuleo, C., Zagaria, A., & Zennaro, A. Compartmentalization and unity of professional psychology. A road map for the future of the discipline. *Rivista Di Psicologia Clinica*, 2022, 1, 29–58.
19. Staats A. W. A psychological behaviorism theory of personality. In Millon, Theodore; Learner, Melvin J. (Eds.), *Handbook of psychology*. New York : John Wiley & Sons, 2003. P. 135–158.
20. Sternberg R. J., Grigorenko E. L. Unified psychology. *American Psychologist*. 2001. Vol. 56(12). P. 1069–1079.
21. Sternberg R. J., Grigorenko E. L. Unified psychology. *American Psychologist*. 2001. Vol. 56(12). P. 1069–1079.
22. Toomela, A., & Valsiner J. (Eds.) *Methodological Thinking in Psychology: 60 Years Gone Astray?* Charlotte, NC: Information Age Publishing. 2010. 345 p.

23. Valsiner, J., & Salvatore, S. How Idiographic Science could create its terminology? In S. Salvatore, J. Valsiner & A. Gennaro (eds.). *Making Sense of Infinite Uniqueness: The emerging system of Idiographic Science*. Vol. 4, Charlotte (NC): Information Age Publishing. 2012. P. 3–20.

24. Wallis S. Toward a Science of Metatheory. *Integral Review. A Transdisciplinary and Transcultural Journal For New Thought, Research, and Praxis*. 2010. Vol. 6(3). P. 73–115.

25. Zagaria, A., Ando', A., & Zennaro, A. (2020). *Psychology: Agiant with feet of clay*. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 2020. 54(3), 521–562.